

Prawo

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności w miastach Polski średniowiecznej

Zygfried Rymaszewski

**Areszt rzeczy
jako zabezpieczenie
wierzytelności
w miastach Polski
średniowiecznej**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Prawo

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności w miastach Polski średniowiecznej

Zygryd Rymaszewski

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
ŁÓDŹ 2015

Zygfryd Rymaszewski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Powszechnej Historii Państwa i Prawa, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Jacek Matuszewski

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Małgorzata Szymańska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

Publikacja sfinansowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06791.14.0.M

Ark. wyd. 11,1; ark. druk. 14,25

ISBN 978-83-7969-532-4
e-ISBN 978-83-7969-533-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

*Mojej Almae Matri
Wydziałowi Prawa i Administracji
Uniwersytetu Łódzkiego
w 70. rocznicę powstania*

*Absolwent rocznika akademickiego 1948/49
Nr albumu 4089/P*

Spis treści

Wykaz źródeł z oznaczeniem skrótów stosowanych w pracy	11
Inne skróty	13
Wykaz literatury	15
Wstęp	19
1. Okoliczności podjęcia tematu	19
2. Stan badań	19
3. Areszt instytucja wielofunkcyjna	22
4. Areszt jako instytucja prawa niemieckiego	23
5. Podstawa źródłowa	26
6. Ramy chronologiczne	27
7. Zasięg terytorialny	29
8. Zasób informacji	29
9. Inne formy zabezpieczenia wierzytelności	32
10. Areszt <i>ius dispositivum</i>	33
11. Konstrukcja pracy	35
12. Metoda badawcza	35
Rozdział 1. Terminologia aresztu	37
1. Terminologia aresztu w księgach sądowych	38
1.1. Terminologia łacińska	38
1.2. Terminologia polska	40
1.3. Terminologia niemiecka	41
2. Terminologia aresztu w innych przekazach źródłowych	41
3. Wieloznaczność terminów	42
Rozdział 2. Kim byli aresztujący	46
1. Dominuje czynnik miejscowy	46
2. Inni	48
3. Problem z nieletnimi	49
4. Pełnomocnicy	51
Rozdział 3. Adresaci oświadczeń o areszcie	53
1. Nakaz wstrzemięźliwości niestosowany w praktyce	53
2. Adresat nie musiał być dłużnikiem	55

3. Chłopi	57
4. Kupcy	58
5. Uchylający się od jurysdykcji miejskiej	59
6. Dziedzice dorośli zmarłego dłużnika	59
7. Nieletni	60
8. Inne osoby chronione	63
9. Sytuacje szczególne	63
10. Brak adresata	65
 Rozdział 4. Przedmiot aresztu	66
1. Stanisława Płazy kierunki rozwoju	66
2. <i>Processus iuris Cracoviensis</i> i Groicki	67
3. Areszt kładziono na całym majątku dłużnika	68
4. Sumy depozytowe	73
5. Areszt na rzeczach dłużnika znajdujących się u osoby trzeciej	75
6. Zmiana przedmiotu aresztu	76
 Rozdział 5. Cel aresztu	77
1. Groicki i inni	77
2. Cel aresztu w księgach sądowych	79
 Rozdział 6. W jakich okolicznościach następował areszt	83
1. Luki w informacjach	83
2. Śmierć dłużnika	84
3. Różnorodność okoliczności	85
 Rozdział 7. Tytuł prawny aresztu	90
1. Często nieznany	90
2. Areszt <i>pro debito</i>	91
3. Różnorodność tytułów	92
 Rozdział 8. Kwoty wierzytelności zabezpieczone aresztem	93
1. Często brak danych	93
2. Dane niekompletne	94
3. Dominują niskie kwoty	95
 Rozdział 9. Miejsce w szeregu wierzycieli	97
1.1. Podmioty uprzywilejowane	97
1.2. Zapiski bez informacji o kolejności	99
1.3. Zapiski z informacją o kolejności	100
2. Kto ustalał miejsce wierzyciela	104

2.1. Umowne regulacje	105
2.2. Decyzja sądu	106
2.3. Wierzyciel	108
2.4. Nie wiemy kto	109
3. Kryteria	109
3.1. Według literatury i aktów prawnych	109
3.2. W źródłach praktyki sądowej	111
3.2.1. Dominuje milczenie	111
3.2.2. Pierwszeństwo zgłoszenia	113
3.2.3. Wysokość wierzytelności	115
3.2.4. Wartość dowodów	115
3.2.5. Zmiana kolejności	116
3.2.6. Inne	116
4. Wnioski	117
 Rozdział 10. Cesja	118
 Rozdział 11. Uгода	120
 Rozdział 12. Postępowanie aresztowe nieprocesowe	121
Wprowadzenie	121
1. Monit	122
2. Areszt	124
2.1. Stanowisko sądu	124
2.2. Stanowisko miasta	126
2.3. Areszt kładziony w sądzie	127
2.3.1. Areszt bez wzmianki o woźnym	127
2.3.2. Areszt dokonany w sądzie z udziałem woźnego	128
2.3.3. Woźny w miejskich księgach sądowych	129
2.3.4. Co znaczy <i>arestare cum precone</i>	130
2.3.5. Szczególny tryb postępowania	132
2.3.6. Dowodzenie roszczeń	133
2.3.7. Publikacja aresztu	135
2.4. Areszt kładziony poza sądem	136
2.5. Wielokrotne zgłaszanie aresztu	138
2.5.1. Groicki i prawo stanowione	138
2.5.2. Księgi sądowe	139
2.5.3. Kilka zgłoszeń w jednym	140
2.5.4. Ciągłość zgłoszeń	141
2.5.5. W jakim terminie należało zgłaszać kolejny areszt	143
2.6. Miejsce zgłaszania oświadczenia o areszcie. Problem forum	144
2.7. Treść i forma oświadczenia	146
2.8. Kto polecał wpisać areszt do ksiąg	148
2.9. W jakim terminie należało dokonać aresztu	149
2.10. Opłaty za zgłoszenie aresztu	149

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

2.11. Opłaty za wpis aresztu do ksiąg sądowych	151
2.12. Sądowe potwierdzenie aresztu	152
2.13. Czas trwania aresztu	152
2.14. Stanowisko dłużnika wobec aresztu	153
2.14.1. Skąd dłużnik wiedział o areszcie	153
2.14.2. Uznanie długu	154
2.14.3. Zgoda dłużnika na areszt	155
2.14.4. Spłata długu	156
2.14.5. Śmierć dłużnika	159
2.15. Rezygnacja z aresztu	159
2.16. Śmierć wierzyciela	161
2.17. Sprzeciw osób trzecich	161
2.18. Dawność	163
Rozdział 13. Proces aresztowy	164
1. Generalia	164
2. Groicki i inni	166
3. Czy proces?	168
3.1. Niejasne zapiski	168
3.2. Proces aresztowy bez pozywania	169
3.3. Pozew	170
3.3.1. Wierzyciel pozywa dłużnika	170
3.3.2. Dłużnik pozywa wierzyciela	171
3.3.3. Treść i forma pozwu	173
3.3.4. Kto wykonywał pozwanie	173
3.3.5. Dowody w procesie aresztowym	174
3.3.6. Nieletni w procesie aresztowym	177
3.3.7. Wielokrotność pozywania	179
3.3.8. Zgoda dłużnika na pozew	181
3.3.9. Pozew przed aresztem	183
3.4. Rozprawa sądowa	183
3.4.1. Wierzyciel na rozprawie	185
3.4.1.1. Żałoba	185
3.4.1.2. Nieobecność	186
3.4.2. Dłużnik na rozprawie	186
3.4.2.1. <i>Ius dare et ius recipere, recht geben und recht nehmen</i>	186
3.4.2.2. Szczególny tryb postępowania	187
3.4.2.3. Nieobecność dłużnika	188
3.4.2.4. Ucieczka dłużnika	190
3.5. Wyrok	193
3.5.1. Generalia	193
3.5.2. Wyroki uwalniające z aresztu	195
3.5.3. Wyroki na korzyść wierzyciela	198
3.5.3.1. Zasądzenie nieruchomości. Wwiązanie	198
3.5.3.2. Odzyskiwanie wierzytelności	201
3.5.3.3. Zasądzenie ruchomości	203

3.6. Długotrwałe procesy	205
3.7. Pomoc prawna	207
Rozdział 14. Areszt nieprawy	209
1. Groicki i <i>Processus iuris</i>	209
2. Księgi sądowe. Areszt samowolny	210
3. Areszt położony w niewłaściwym czasie	212
4. Areszt złożony mimo uprzedniej zgody na czynność prawną	213
5. Areszt <i>more predonio</i>	214
Rozdział 15. Charakter prawny aresztu	215
Zakończenie	218
Der Sachenarrest als Instrument zur Sicherung von Forderungen in mittelalterlichen polnischen Städten	224

Wykaz źródeł z oznaczeniem skrótów stosowanych w pracy

ACIE II	<i>Acta iudiciorum ecclesiasticorum diocesum Gneznensis et Poznaniensis (1403–1530)</i> , MMAeH, t. XVI, Kraków 1902, ed. Bolesław Ulanowski.
ACIE III–1	<i>Acta iudiciorum ecclesiasticorum diocesum Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis (1422–1533)</i> , MMAeH, t. XVIII, Kraków 1908.
AGZ	<i>Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego</i> , t. I–XIX, Lwów 1868–1906.
Biecz	<i>Najdawniejsza księga sądowa miasta Biecza</i> , wyd. Bolesław Ulanowski, AKP, t. V, Kraków 1897, s. 401–450.
Drohobycz radz.	<i>Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563</i> , z papierów pośmiertnych śp. Stefana Sochaniewicza wydała Helena Polackówna, Lwów 1936.
Gródek Gol.	<i>Akta sądu leńskiego wyższego w Gródku Goleskim (1405–1765)</i> , wyd. Franciszek Piekosiński, SPPP, t. IX, Kraków 1884.
Kazim. ławn.	<i>Księga ławnicza Kazimierska 1407–1427</i> , wyd. Bożena Wyrozumska, Kraków 1996.
Kazim. radz.	<i>Księgi radzieckie kazimierskie, 1369–1381, 1385–1402</i> , wyd. Adam Chmiel, Kraków 1932.
Kłodz.	<i>Najstarsza księga Sądu Najwyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim</i> , wyd. Abdon Kłodziński, AKP, t. X, Kraków 1936.
Krak. ławn.	<i>Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376, 1390–1397</i> , wyd. Stanisław Krzyżanowski, Kraków 1904.
Krak. radz.	<i>Acta Consularia nec non Proscriptionum ab Anno 1392 ad annum 1400</i> , (w:) <i>Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400</i> , cz. II, MMAeH, t. IV, Kraków 1878, s. 77–225.
Krak. wilkierz 1530.	<i>Wilkierz krakowski z r. 1530</i> , (w:) <i>Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)</i> , zebrał i wydał dr Franciszek Piekosiński, t. I, (1507–1586), zesz. I, <i>Acta Historica Res Gestae Poloniae Illustrantia</i> , t. VIII, Kraków 1885.
Krak. wójt.	<i>Księga wójtowska krakowska 1442–1443</i> , ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie przygotowali do druku Mieczysław Niwiński, Krystyna Jelonek-Litewka, Aleksander Litewka, Kraków 1995.

Areszt rzeczy jako zabezpieczenie wierzytelności

Lib. act. Crac.	<i>Liber actorum, resignationum nec non ordinationum civitatis Cracoviensis (1300–1375)</i> , wyd. Franciszek Piekosiński, MMAeH, t. IV, cz. 1, Kraków 1878, s. 1–207.
Lub. (Ul.)	<i>Wyjątki z najdawniejszej księgi miejskiej lubelskiej</i> , podał Bolesław Ulanowski, AKH, t. 3, s. 45–58, Kraków 1886 (albo <i>Scriptores Rerum Polonicarum</i> , t. 9).
Lwów ławn. I	<i>Najstarsza księga miejska, 1382–1389</i> , wyd. dr A. Czołowski, Pomniki Dziejowe Lwowa z Archiwum Miasta, t. I, Lwów 1892.
Lwów ławn. II	<i>Księga ławnicza miejska 1441–1448</i> , wyd. dr Aleksander Czołowski i Franciszek Jaworski, Pomniki Dziejowe Lwowa t. IV, Lwów 1921.
Łaski	Jan Łaski, <i>Commune incltyi Poloniae Regni Privilegium</i> .
Łysiak Decr. I	<i>Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau 1456–1481</i> , herausgegeben und eingeleitet von Ludwik Łysiak und Karin Nehlsen-von Stryk, Frankfurt am Main 1995.
Łysiak Decr. II	<i>Decreta iuris supremi Magdeburgensis Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau</i> , Bd 2, 1481–1511, herausgegeben und eingeleitet von Ludwik Łysiak unter Mitwirkung von Karin Nehlsen-von Stryk, Frankfurt am Main 1997.
NToruń ławn.	<i>Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)</i> , wyd. Karola Ciesielska, Warszawa–Poznań 1973.
NWarsz. ławn. I	<i>Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy</i> , t. I, (1416–1485), wyd. Adam Wolff, Wrocław 1960.
Ort. magd.	<i>Najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich. Według rękopisu nr 50 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich</i> , opracowali i przygotowali do druku Józef Reczek i Waław Twardzik, cz. II, Wrocław 1972.
Ort. wlkp.	W. Maisel, <i>Ortyle sądów wyższych miast wielkopolskich z XV i XVI wieku</i> , Wrocław 1959.
Płock ławn.	<i>Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517</i> , oprac. Danuta Poppe, Warszawa 1995.
Pozn. ks.	W. Maisel, <i>Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego</i> , Wrocław 1964.
Pozn. radz. I, II, III	<i>Akta radzieckie poznańskie</i> , wyd. Kazimierz Kaczmarczyk, t. I, 1434–1470, Poznań 1925; t. II, 1471–1501, Poznań 1931; t. III, 1502–1506, Poznań 1948.
Pozn. wilk.	<i>Wilkerze poznańskie</i> , cz. I, <i>Administracja i sądownictwo</i> , oprac. Witold Maisel, SPPP, seria II, Pomniki Prawa Polskiego, pod red. Adama Vetulaniego, dział III, <i>Prawo miejskie</i> , pod red. Zdzisława Kaczmarczyka, t. III, cz. 1, Wrocław 1966.
<i>Processus iuris...</i>	<i>Processus iuris civilis Cracoviensis a Consulibus civitatis A.D. MDXLIV... conscriptus...</i> , edidit... I.H.S. Rzeziński, Cracoviae 1840.
Przemyśl ławn. I	<i>Księga ławnicza 1402–1445</i> , wydali i objaśnieniami zaopatrzyli Jan Smółka i Zofia Tymińska, Pomniki Dziejowe Przemyśla, Przemyśl 1936.

Przemyśl ław. II	<i>Księga ławnicza 1445–1452</i> , wydali i objaśnieniami zaopatrzyli Jan Smółka i Zofia Tymińska, Pomniki Dziejowe Przemyśla, Przemyśl 1936.
Sanok I	<i>Akta grodzkie i ziemskie</i> , t. XI, fragmenty Iudicium Supremum Sanockiego, 1457–1462.
Sanok II	<i>Akta grodzkie i ziemskie</i> , t. XVI, fragmenty Iudicium Supremum Sanockiego, 1463–1553.
St. Toruń ław. I	<i>Liber scabinorum Veteris civitatis Thoruniensis (1363–1428)</i> , wyd. Kazimierz Kaczmarczyk, Toruń 1936.
St. Toruń ław. II–1	<i>Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456). Część pierwsza (1428–1443)</i> , wyd. Karola Ciesielska, Janusz Tandeki, Toruń 1992.
St. Toruń ław. II–2	<i>Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456). Część druga (1444–1456)</i> , wyd. Karola Ciesielska, Janusz Tandeki, Toruń 1993.
St. Toruń ław. III	<i>Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)</i> , wyd. Krzysztof Kopiński, Janusz Tandeki, Toruń 2007.
St. Warsz. ław. I	<i>Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku</i> , t. I, <i>Księga nr 525 z lat 1427–1453</i> , wyd. Stanisław Ehrenkreutz, Pomniki prawa wydawane przez Warszawskie Archiwum Główne, t. III, Warszawa 1916.
St. Warsz. radz.	<i>Księga radziecka miasta Starej Warszawy</i> , t. I, (1447–1527), wyd. Adam Wolff, Wrocław 1993.
Warsch. II	<i>Stadtbuch von Posen</i> , Band. hrsg. Dr Adolf Warschauer kgl. Archivar, Posen 1892. II. <i>Akten des städtischen Rathes 1398–1433</i> .
Warsch. III	<i>Stadtbuch von Posen...</i> , III. <i>Akten des städtischen Schöffencollegiums A. Freiwilliges Gerichtsbarkeit 1430–1433.</i> B. <i>Streitige Gerichtsbarkeit 1501–1503.</i>

Inne skróty

ACIE III – *Acta iudiciorum ecclesiasticorum diocesum Poznaniensis, Wladislaviensis et Gneznensis (1422–1533)*, ed.

B. Ulanowski, MMAeH, t. XVIII,
Kraków 1908

AKH – Archiwum Komisji Historycznej

AKP – Archiwum Komisji Prawniczej

CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”

HRG – *Handwörterbuch zur deutschen*

Rechtsgeschichte, unter Mitarbeit von
Wolfgang Stammeler, hrsg. von Adalbert
Erler und Ekkehard Kaufmann, Bd. I–IV,
Berlin 1971 i nast.

KH – „Kwartalnik Historyczny”

MMAeH – Monumenta Medii Aevi Historica

PH – „Przegląd Historyczny”

RDSG – „Roczniki Dziejów Społecznych
i Gospodarczych”

RH – „Roczniki Historyczne”

SDzPPP – Studia z Dziejów Państwa i Prawa
Polskiego

SHPP – Studia nad Historią Prawa Polskiego

SPPP – Starodawne Prawa Polskiego
Pomniki

ZNUŁ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu
Łódzkiego”

ZRG GA – „Zeitschrift der Savigny
– Stiftung für Rechtsgeschichte”.
Germanistische Abteilung

Wykaz literatury

- Adamus Jan, *O wstępnych aktach procesu listewskiego (do II Statutu). Garść notatek*, „Ateneum Wileńskie”, R. XII, 1937, s. 205–281.
- Balzer Oswald, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935.
- Bardach Juliusz, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, *Do połowy XV wieku*, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Warszawa 1964.
- Buchda Gerhard, [hasło] *Kummer*, (w:) HRG, Bd 2, kol. 1257 i nast.
- Bukowska Krystyna, *Proces w prawie miejskim*, (w:) Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod red. Juliusza Bardacha, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Warszawa 1966. Cytuje: K. Bukowska, *Historia II*.
- Bukowska Krystyna, *Jeszcze w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, CPH, t. XXII, zesz. 1, 1970, s. 205–211.
- Bukowska Krystyna, *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI–XVIII w.)*. *Studia z historii prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1967.
- Dąbkowski Przemysław, *Prawo prywatne polskie*, t. 1–2, Lwów 1910–1911.
- Gail Andreas, *Practicarum observationum tam ad processum iudicarium, praesertim Imperialis camerae, quam causarum decisiones pertinentium libri duo*, Coloniae 1668.
- Groicki Bartłomiej, *Artykuły prawa majdeburskiego, które zową Speculum Saxonom*, Warszawa 1954.
- Groicki Bartłomiej, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1953.
- Groicki Bartłomiej, *Tytuły prawa majdeburskiego*, Warszawa 1954.
- Heymann Ernst, rec. pracy H. Planitza, *Grundlagen des deutschen Arrestprozesses*, ZRG GA, Bd LIII, 1922, s. 435–438.
- Kamińska Krystyna, *Prawo chełmińskie w świetle najstarszych ksiąg miejskich Chełmna i Torunia*, (w:) *Studia Culmensia Historico-Iuridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego, Toruń 1990, s. 335–360.
- Laband Paul, *Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV Jahrhunderts*, Berlin 1863.
- Lesiński Bogdan, *Kupno renty w średniowiecznej Polsce. Na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1966.
- Lesiński Bogdan, *O prawnych formach kredytu w Polsce średniowiecznej*, CPH, t. XXXII, zesz. 2, 1980, s. 187–196.
- Lipski Andreas, *Practicarum observationum ex jure Civili et Saxonico centuria una*, Parisys a. MDCXXVII.
- Maciejewski Tadeusz, *Postępowanie zapobiegawcze w prawie gdańskim*, CPH, t. XLVIII, z. 1–2, 1995, s. 239–252.
- Maisel Witold, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961.
- Matuszewski Jacek, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*, ZNUŁ, 1979, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, nr 53.

- Matuszewski Józef, *Ewukcja i rękojmia*, (w:) *Pisma wybrane*, t. III, Łódź, 2001, s. 113–145.
- Matuszewski Józef, *Filologia w służbie historii*, (w:) *Pisma wybrane*, t. IV, Łódź 2001, s. 5–33.
- Matuszewski Józef, *Pułapki średniowiecznej łaciny*, (w:) *Pisma wybrane*, t. IV, Łódź 2001, s. 35–61.
- Matuszewski Józef, *Sporne dekrety krakowskie*, CPH, t. LIV, zesz.1, 2002, s. 309–316.
- Mitteis Heinrich, *Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch*, Neu bearbeitet von Dr. Heinz Liberich, 17 erweiterte und ergänzte Auflage, München 1985.
- Ostrowski Teodor, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. I–II, Warszawa, 1784.
- Planitz Hans, *Grundlagen des deutschen Arrestprozesses. Ein Beitrag zur deutschen Prozessgeschichte*, Leipzig 1922.
- Planitz Hans, *Studien zur Geschichte des deutschen Arrestprozesses*, ZRG GA, Bd 34, 1913, s. 49–140.
- Planitz–Eckhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Graz–Köln 1971.
- Płaza Stanisław, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I, X–XVIII w., Kraków 1997.
- Rymaszewski Zygfryd, *Declaratio sententiae i leuteratio (Läuterung) w dawnym prawie polskim*, CPH, t. XL, 1988, zesz. 2, s. 115–130.
- Rymaszewski Zygfryd, *Jeszcze raz w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (w związku z odpowiedzią Krysiny Bukowskiej)*, CPH, t. XXIV, zesz. 1, 1972, s. 295–299.
- Rymaszewski Zygfryd, *Kilka uwag po lekturze Andrzeja Lipskiego, Observationum practicarum...*, (w:) *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoriam*, pod red. Anny Pikulskiej-Robaszkiewicz, Łódź 2000, s. 331–338.
- Rymaszewski Zygfryd, *Obsyłanie w Polsce średniowiecznej*, (w:) *Studia historyczne dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grodzickiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, pod red. Jerzego Malca i Wacława Uruszczaaka, Kraków 2001, s. 365–378.
- Rymaszewski Zygfryd, *O prawie miejskim w średniowiecznej Polsce*, (w:) *Wielkie miasta. Czynniki integrujące i dezintegrujące*. Łódź, 17–19 maja 1994, t. I, Łódź 1995, s. 26–33.
- Rymaszewski Zygfryd, *Z badań nad funkcjonowaniem sądów prawa polskiego w średniowieczu. Czynności woźnego sądowego*, Warszawa 2010.
- Rymaszewski Zygfryd, *Z badań nad organizacją sądów prawa polskiego w średniowieczu. Woźny sądowy*, Warszawa 2008.
- Rymaszewski Zygfryd, *Z zagadnień rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, (Na marginesie książki K. Bukowskiej pt. *Orzecznictwo sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie w XVI–XVIII w.*), CPH t. XXI, zesz. 2, 1969, s. 201–231.
- Samsonowicz Henryk, *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*, Warszawa 1960.
- Samsonowicz Henryk, *Średniowieczne księgi sądowe małych miast w Polsce*, (w:) *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 477–484.
- Schultze Alfred, *Über Gläubigeranfechtung und Verfügungsbeschränkungen des Schuldners nach deutschem Stadtrecht des Mittelalters*, ZRG GA, Bd XLI, 1920, s. 210–280.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I i nast., Wrocław 1953 i nast.
- Słownik staropolski*, t. I i nast., Wrocław 1952 i nast.
- Tucholiensis Cervus Joannes, *Farraginis actionum iuris Civilis et provincialis Saxonici Municipalisque Maydeburgensis libri septem*, Cracoviae MDLVIII.
- Ungeheuer Marian, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV w.*, Lwów 1929.

- Volckmann A., *Informatio Notariorum oder Neuverbesserte Notariat-Kunst – oder Hand- und Formular-Buch*, Leipzig 1671.
- Zaremska Hanna, *Krakowska księga wójtowska z roku 1442. Bójki i obelgi*, (w:) *Cracovia, Polonia, Europa, Studia z dziejów średniowiecza, ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 93–100.
- Żaboklicka Anna, *Zadłużenie hipoteczne domów w Nowym Sączu w końcu XVI w.*, PH, t. LIII, zesz. 4, 1962, s. 783–805.

WSTĘP

1. Okoliczności podjęcia tematu

Przeglądając księgi sądów miejskich w poszukiwaniu informacji o woźnych sądowych, nie uzyskaliśmy spodziewanych rezultatów¹. Rzuciły się natomiast w oczy liczne wzmianki o areszcie, głównie kładzionym przez wierzycieli na majątku dłużników.

Postanowiliśmy się temu zjawisku bliżej przyjrzeć, zwłaszcza że niewiele o nim jest informacji w literaturze.

2. Stan badań

Krystyna Bukowska, opracowując dla potrzeb syntezy Juliusza Bardacha proces miejski w dawnej Polsce, stwierdzała w latach 60. ub. wieku nader słusznie, co następuje:

¹ Zob. rozdz. 12, pkt 2.3.3, *Woźny w miejskich księgach sądowych*.

„Proces miejski w dawnej Rzeczypospolitej jest – poza wyinkowymi zagadnieniami z zakresu historii źródeł i postępowania w sprawach karnych – dotąd nieopracowany. Omawiając jego instytucje, trzeba się było oprzeć głównie na literaturze prawniczej XVI i XVII w. z pracami B. Groickiego na czele. Uzyskany obraz będzie musiał ulec pogłębieniu i skorygowaniu w konfrontacji z dokumentami miejskiej praktyki sądowej, których opracowanie stanowi jeden z pilnych postulatów badawczych”².

Z przykrością trzeba stwierdzić, że opinia ta, którą w dodatku należy rozciągnąć na całe miejskie prawo sądowe, z wyjątkiem prawa karnego, pozostaje nadal aktualna.

Wprowadzie ukazały się tak znakomite prace jak K. Bukowskiej *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości*³, Bogdana Lesińskiego monografia poświęcona kupnu renty⁴, praca K. Kamińskiej o najstarszym prawie chełmińskim⁵, kilka prac piszącego te słowa⁶, daleko jednak w dalszym ciągu do pełnego obrazu tej gałęzi prawa⁷.

Areszt w polskim prawie miejskim nie wzbudzał większego zainteresowania u historyków prawa. Poza podręcznikowe wzmianki

² K. Bukowska, *Proces w prawie miejskim*, (w:) Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod redakcją Juliusza Bardacha, wydanie drugie, poprawione i uzupełnione, Warszawa 1966, s. 412 (dalej: K. Bukowska, *Historia II*).

³ K. Bukowska, *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI–XVIII w.)*. *Studia z historii prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1967. Moja recenzja: *Z zagadnień rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (Na marginesie książki K. Bukowskiej pt. Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie w XVI–XVIII w.)*, CPH, t. XXI, zesz. 2, 1969, s. 201–221, i polemika z autorką: Z. Rymaszewski, *Jeszcze raz w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce (w związku z odpowiedzią Krystyny Bukowskiej)*, CPH, t. XXIV, zesz.1, 1972, s. 295–299. Odpowiedź K. Bukowskiej na recenzję zob. eadem, *Jeszcze w sprawie rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, CPH, t. XXII, zesz. 1, 1970, s. 205–211.

⁴ B. Lesiński, *Kupno renty w średniowiecznej Polsce. Na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1966.

⁵ K. Kamińska, *Prawo chełmińskie w świetle najstarszych ksiąg miejskich Chełmna i Torunia (XIV i XV wiek)*, (w:) *Studia Culmensia Historico-luridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego, Toruń 1990, s. 335–360.

⁶ Częściowo o charakterze źródłoznawczym, poświęcone łacińskim tekstom Landrechtu Zwierciadła Saaskiego w Polsce. Z innych zob. *Sprawy gdańskie przed sądami zadwornymi oraz ingerencja królów w gdański wymiar sprawiedliwości XVI–XVIII w.*, Wrocław 1985.

⁷ Zob. sumienne zestawienie i omówienie polskich badań nad prawem niemieckim po II wojnie światowej, pióra Danuty Janickiej pt. *Wkład polskich historyków prawa w badania nad prawem magdeburskim w XX wieku (1945–2010)*, „Studia Iuridica Toruniensia” t. XI, 2012, s. 46–75.

ono nie wykraczało⁸. Niektórzy historycy społeczno-gospodarczy czynili niekiedy trafne spostrzeżenia o jego funkcjonowaniu na marginesie głównych zainteresowań zazwyczaj kredytem⁹, to jednak nie może zastąpić gruntownego opracowania tej instytucji, która na to zasługuje choćby ze względu na powszechne stosowanie¹⁰.

Z dawnych pisarzy na szczególną uwagę zasługuje B. Groicki. Spod jego pióra wyszedł w miarę szczegółowy opis procesu aresztowego, który będziemy traktowali jako źródło na równi z księgami sądowymi¹¹.

Dzieła innych dawnych pisarzy pochodzą spoza ram chronologicznych naszej pracy, dlatego jedynie wyjątkowo, gdy tego będą wymagały szczególne okoliczności, będziemy do nich sięgali¹².

⁸ Zob. np. indeks rzeczowy do tomów I i II J. Bardacha, *Historia państwa i prawa Polski*. K. Bukowska, autorka części poświęconych prawu miejskiemu, przedstawiając zobowiązania, w tomie I krótko wzmiankuje o sekwestrze (s. 319), natomiast w II tomie pisząc o sposobach utwierdzenia i umacniania umów, nie wymienia aresztu (s. 314–315). Píše jednak o areszcie we fragmencie *Postępowanie zabezpieczające* (II, 426).

Tematycznie pokrewny artykuł T. Maciejewskiego pt. *Postępowanie zapobiegawcze w prawie gdańskim* obejmuje czasy późniejsze (XVI–XVIII w.) i poświęcony jest głównie instytucji bankructwa CCPH, t. XLVIII, 1995, z. 1–2, s. 239–252). Trudno polemizować z autorami wypowiedzi publikowanych w podręcznikach, choćby ze względu na ich skrótową formę. Sygnalizujemy jedynie swą niezgodę na takie oto wypowiedzi K. Bukowskiej: „Pretensje wierzyciela zabezpieczano przez ustanowienie zastawu lub poręki” (*Historia II*, s. 310–312) czy S. Płazy: „W średniowieczu dłużnik musiał bądź od razu uiścić dług, bądź dać wierzycielowi zastaw bądź postawić rękojmię”. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I, X–XVIII w., Kraków 1997, s. 311.

⁹ Np. H. Samsonowicz, *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*, Warszawa 1960. Opracowanie niezwykle sumienne, sięgające do materiałów rękopiśmiennych, opatrzone szeregiem zestawień, ilustrujących tezy autora. Z wielu publikacji tego autora wymienimy informację o księgach sądowych małych miast w Polsce, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 477–484. Okazuje się, że jest zachowanych co najmniej 36 ksiąg i prawdopodobnie 15 z innych ośrodków. Gdy idzie o areszt, w opublikowanych księgach sądowych małych miast, np. Biecha, Drohobycza, Wąwolnicy niewiele jest informacji.

¹⁰ W publikacji A. Żaboklickiej, *Zadłużenie hipoteczne domów w Nowym Sączu w końcu XVI wieku*, PH, t. LIII, z. 4, 1962, s. 783–805, brak analizy prawnej a także tekstów transakcji czy roszczeń, co utrudnia kontrolę toku rozumowania autorki. Dodajmy, że nie lepiej jest ze znajomością aresztu w polskim prawie ziemskim. Brakuje (z wyjątkiem aresztu w prawie karnym) jakiegokolwiek próby opisu tej instytucji. Łukę tę zaledwie w niewielkiej części mogą zastąpić nasze ustalenia, poczynione przy okazji przedstawienia czynności woźnego sądowego. Zob. Z. Rymaszewski, *Z badań nad funkcjonowaniem sądów prawa polskiego w średniowieczu. Czynności woźnego sądowego*, Warszawa 2010, rozdz. 5, *Areszt*, s. 164–205.

¹¹ B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburskiego*, Warszawa 1954, s. 120 i nast.

¹² Tu należy zwrócić uwagę przede wszystkim na A. Lipskiego, autora dzieła pt. *Practicarum observationum ex jure Civili et Saxonico, centuria una*, Parisys A.MDCXXVII. *Jus Civile* to prawo rzymskie, z którego Lipski przy opisie aresztu obficie czerpał. *Jus Saxonum* to prawo sasko-magdeburskie, czyli Landrecht Zwierciadła Saskiego i Weichbild Magdeburski. Ze spisów prawa sasko-magdeburskiego czerpie Lipski nie wprost, lecz za pośrednictwem niemieckiego pisarza Andreasa Gaila, autora dzieła pt. *Practicarum observationum tam ad processum iudicium, praesertim Imperialis camerae, quam causarum decisiones pertinentium libri duo*, Coloniae 1578.

3. Areszt instytucja wielofunkcyjna

Typowa dla praw średniowiecznych wieloznaczność terminologiczna, polegająca z jednej strony na określaniu tym samym mianem różnych zjawisk a z drugiej na określaniu tego samego zjawiska różnymi terminami, daje o sobie znać również w przypadku aresztu¹³.

Poza aresztem jako zabezpieczeniem wierzytelności, będącym przedmiotem naszych badań¹⁴, spotykamy inne jego typy, które tu przedstawiamy, by wykazać stopień wieloznaczności¹⁵.

I tak spotykamy w źródłach areszt złodzieja¹⁶, areszt – sprze- ciw wobec działów majątkowych¹⁷, wobec alienacji dóbr¹⁸, areszt

Zależność Lipskiego od dzieła Gaila jest wyraźna. Tylko raz Lipski przywołuje wyrok Asesorii (s. 95, kol. lewa, p. 14). Zapowiadana przez Borodziuka praca poświęcona Lipskiemu nie została napisana; zob. W. Borodziuk, *Andrzeja Lipskiego Observationes practicae. Uwagi źródłoznawcze*, CPH, t. XLI, z. 2, 1989, s. 69–85.

Mój postulat opracowania tematu, podniesiony w 2000 r., pozostaje nadal aktualny. Zob. Z. Rymaszewski, *Kilka uwag po lekturze Andrzeja Lipskiego Observationum practicarum...*, (w:) *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu In memoriam*, pod red. Anny Pikulskiej-Robaszkiewicz, Łódź 2000, s. 331–338.

¹³ Ów pewien chaos terminologiczny nie jest obcy czasom współczesnym. O stosowaniu np. terminu *ewikcja* w różnych znaczeniach w prawie współczesnym zob. Józef Matuszewski, *Ewikcja i rękojmia*, (w:) *Pisma wybrane*, t. III, Łódź 2001, s. 113–145.

¹⁴ Głównie ta postać aresztu jest przedmiotem badań nauki niemieckiej, zwłaszcza kwestie procesowe. Zob. np. prace Hansa Planitz, *Studien zur Geschichte des deutschen Arrestprozesses*, ZRG GA, Bd XXXIV, 1913, s. 49–140, Bd XXXIX, 1918, s. 223 i nast., Bd XL, 1919, s. 87 i nast.; idem, *Grundlagen des deutschen Arrestprozesses. Ein Beitrag zur deutschen Prozessgeschichte*, Leipzig 1922 (rec. Ernst Heymann, ZRG GA, Bd XLIII, 1922, s. 435–438). Alfred Schultze, *Über Gläubigeranfechtung und verfügungsbeschränkungen des schuldnern nach deutschem Stadtrecht des Mittelalters*, ZRG GA, Bd XLI, 1920, s. 210–280.

Na naszym gruncie ta uwaga odnosi się do Groickiego i innych. Także *Processus iuris...* traktuje głównie o procesie aresztowym; zob. niżej, zwłaszcza rozdz. 13, *Proces aresztowy*.

¹⁵ O wielopostaciowości zastawu zob. Jacek Matuszewski, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*, ZNUŁ, 1979, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, nr 53.

¹⁶ Np. Kłódz., 1601 z 1406 r.: *Gregorius de Mo(d)lnicza heres proposuit contra Nicolaum advocatum de Sadez, quod in iurisdictione sue advocacie in Sadez arrestans quendam hominem furem, qui sibi subtraxit borsium cum 14 m. et petivit eum, ut sibi faceret iusticie complementum, ipse vero sibi non fecit iusticiam et eundem furem dimisit*.

¹⁷ Łysiak, Decr. I, 273 z 1459 r.

¹⁸ Np. Kłódz., 2583 z 1409 r., aresztuje brat pozbywcy, bliższy do dóbr po ojcu. Także Krak. ławn., 1536 z 1414 r., aresztuje brat zmarłego. Spotykamy areszt alienacji z warunkiem *...nisi cum scitu ipsius N.* (aresztującego), Kłódz. 1049 z 1401 r., podobnie Kazim. ławn. 2415 z 1421 r., także 274 z 1393 r. Bywa, że areszt na swych dobrach kładzie ktoś, kto dzierżył je 37 lat – Kłódz. 365 z 1394 r. W Kłódz. 647 z 1398 r. areszt wzdania ograniczony czasowo, dopóki strony nie zawrą ugody. Zob. też spostrzeżenie wydawcy Kłódz. odnoszące się do osoby Andrzeja Czarniszy, wójta sądu najwyższego, toczącego spory z Piotrem Borkiem, wójtem olkuskim, o dłużną sumę 516 grzywien i 20 groszy; *Przedmowa*, s. XXIII.

dokumentu¹⁹, wpisu do ksiąg²⁰, sprzeciw wobec wydania pism²¹, areszt kontumacji²², wyroku²³, terminu sądowego²⁴.

Spotykamy też dziwną sytuację, gdy ktoś kładzie areszt na dobra *tamquam sua propria*²⁵. O ewentualnych związkach aresztu z zastawem i o kłopotach z odróżnieniem aresztu od zastawu pisać będziemy w dalszych partiach, gdy będziemy dysponowali w miarę pełnym obrazem aresztu²⁶.

4. Areszt jako instytucja prawa niemieckiego

Jest areszt instytucją prawa niemieckiego w tym sensie, że występuje w księgach sądów prawa niemieckiego w Polsce, aczkolwiek zna go też polskie prawo ziemskie²⁷.

¹⁹ Np. Krak. wójt., 2155 z 1442 r., Kłodz. 1502 z 1405 r., Kazim. ławn., 237 z 1407 r.

²⁰ Sanok I, 3744 z 1461 r.

²¹ Kazim. ławn., 2663 z 1423 r.

²² Kłodz., 2380 z 1408 r., 3326 z 1413 r., 3758 z 1415 r. Por. art. (40) *De condemnatione iniusta* w: *Consuetudines terrae Cracoviensis*, Vol. Const. I, s. 161. W tekście polskim tytuł brzmi *O niesprawiedliwym zdaniu*. Zob. też opinię O. Balzera, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935, s. 186: „Niestający jest ten, kto po trzykrotnym i czterokrotnym wezwaniu woźnego nie stawia się. Jeśli jednak pojawi się przed sądem jeszcze tego samego dnia, choćby nawet po czterokrotnym wywołaniu woźnego, natenczas uważa się za stojącego; zapisana i uzyskana na nim kontumacja znosi się na jego żądanie, co w późniejszym procesie zwano aresztowaniem kondemnaty (*arestatio condemnationis*)”.

Tekst art. (40) *De condemnatione iniusta*: *Item dum aliquis aliquem condemnaverit iniuste, condemnatus arestabit condemnationem in libro, et si citaverit pro iniusta condemnatione, tunc ille qui sic condemnavit, debet luere penam trium marcarum et condemnationem describere de libro, sed si condemnatus non arestaverit condemnationem, tunc ille qui condemnavit, potest describere sine pena.*

²³ Np. Kłodz., 2233 z 1408 r. Łysiak, Decr. II, 40 z 1482 r., w Kłodz., 3227 z 1413 r. ktoś ...*arestavit omnes causas undequemotas matris sue*.

²⁴ N. Warsz. ławn. I, 667 z 1465 r.: *Veniens Nicolaus Zambrzoch in bannito iudicio coram nobis Nicolao advocato et scabinis fidedignis feria sexta... (1465, 12.7) arestavit terminum alias vstal roku contra Martinum (notarium) solnemu pro debito, pro quo inculpaverat eundem coram dominis.*

²⁵ Kłodz., 1931 z 1407 r. W Kłodz., 274 z 1393 r., klasztor kładzie areszt na sołectwie w Gonowie *ne alicui venderetur*, a w 289 z 1394 r. uzasadnienie tego kroku: *...asserens ad monasterium proprius eandem scolteciam de iuris ordine pertinere*. Podobne uzasadnienie w Kłodz. 329 z 1394 r.: *Johannes nepos Paulini de Wliczka arrestavit vendicionem predii... siti ante Weliczkam, asserens sibi proprius pertinere, ne possit per quempiam ab ipso absque scitu ipsius aliquomodo alienare.*

²⁶ Patrz niżej, rozdz. 15.

²⁷ Z. Rymaszewski, *Z badań nad funkcjonowaniem...*, s. 164 i nast.

Jednakże nie przyniosły go do nas spisy prawa sasko-magdeburgskiego, które go nie znają, jest bowiem od nich młodszy²⁸.

W Polsce pierwsza wzmianka o areszcie pochodzi z 1317 r.²⁹ W Niemczech pojawia się dopiero w późnym średniowieczu, jako produkt rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej³⁰.

Gdy idzie o prawo chełmińskie, należy mieć na uwadze, że w zakresie prawa sądowego, tak materialnego jak i procesowego, przejmuje ono przepisy prawa sasko-magdeburgskiego. Tak jest z *Der Alte Kulm* i szeregiem jego rewizji³¹. Próba odtworzenia wcześniejszego od DAK prawa chełmińskiego na podstawie najstarszych ksiąg sądowych Chełmna i Torunia, podjęta przez K. Kamińską za namową Zbigniewa Zdrójkowskiego, nie dała rezultatów³².

Jako będące poza ramami chronologicznymi przyjętymi w niniejszej pracy, pozostawiamy je na boku.

W Polsce prawdopodobnie działały na rzecz powstania aresztu te same przyczyny co w Niemczech, przy czym od najstarszych ksiąg sądowych, czyli od II połowy XIV w., jawi się on jako instytucja powszechnie stosowana³³.

Skoro spisy prawa sasko-magdeburgskiego nie mogły być źródłem aresztu, należy przyjąć, że jest on tworem polskich sądów miejskich prawa niemieckiego.

²⁸ Tak już Groicki, *Tytuły...*, s. 137, stwierdza: ...w prawie majdeburkim o tych areszciech oprócz arestowania konia barzo mało jest napisano. To, co zostało „napisano” dotyczy instytucji wydobywczej „Anefang”. Jednakże należy wziąć pod uwagę, że w prawie sasko-magdeburgskim są przepisy regulujące stosunki między dłużnikiem a wierzyicielem, które *per analogiam* można odnieść do później wykształconego aresztu, np. Ssp Ldr I.70, III, 16, III, 41 § 4.

²⁹ Liber act. Crac., 421 z 1317 r., następne 1091 i 1101 z 1332 r. Wzmianka z 1317 r.: ...quem ortum domina Pulcra Elczka dicta iudicialiter fuerat allocuta. Że allocutio = arestacio – vide rozdz. 1, Terminologia.

³⁰ H. Planitz, *Studien zur Geschichte...* Tak też w podręcznikach Planitz-Eckhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Graz–Köln 1971, s. 233, H. Mitteis, *Deutsche Rechtsgeschichte*, München 1985, s. 294. Podkreśla się, że niemiecki proces aresztowy sięga swymi korzeniami średniowiecznego prawa włoskiego, HRG Bd 2, kol. 1257–1258, s.v. Kummer.

³¹ Dla mediewisty łaciński przekład prawa chełmińskiego dokonany przez Bandtkiego w łacinie prawników rzymskich jest nie do przyjęcia. J.W. Bandtkie, *Jus Culmense cum appendice...*, Varsaviae, MDCCCXIV.

³² K. Kamińska, *Prawo chełmińskie...*, s. 357.

³³ Zob. np. Lwów ławn. I i II, Krak. wójt.

Skoro jednak tak było, istotną jego cechą może być znaczna różnorodność regulacji, jak to miało miejsce w Niemczech³⁴. Rzeczywiście, Groicki czasem tę różnorodność podkreśla³⁵. Mogło być tak, że w różnych miastach różnie areszt regulowano, tego jednak w pełni na podstawie ksiąg sądowych ustalić się nie da, to znaczy nie da się odtworzyć całości postępowania aresztowego w konkretnym mieście³⁶. Zbierając różne elementy tego postępowania z różnych miast, możemy stworzyć sztuczną całość, podkreślając niekiedy lokalne odmienności. Tego niebezpieczeństwa trzeba być świadomym.

Powstaje więc instytucja prawa niemieckiego stworzona przez polskie sądy prawa niemieckiego. Niewątpliwie było to dzieło niemieckiego czynnika etnicznego, choć działającego w obcym otoczeniu³⁷.

Jeśli weźmiemy pod uwagę, że sędziami byli rzemieślnicy i kupcy, zwłaszcza ci pierwsi zazwyczaj analfabeci, nie będzie nas dziwiła pewna „chropowatość” naszej instytucji³⁸.

³⁴ Zob. wstęp do ordynacji krajowej Torgau, A. Volckmann, *Informatio Notariorum oder Neuverbesserte Notariat-Kunst oder Hand- und Formular-Buch*, Leipzig 1671, s. 119: *Wir befinden dass mit den Kummer und Arestiren viel Missbrauch, Unrichtigkeit und Ungleichheit in den Gerichten biss anhero vorgefallen, deswegen ordnen setzen und wollen wir...*

³⁵ Groicki, *Tytuły...*, s. 123. *Postępek z arestu, kiedy kredytor pozwie dłużnika, a dłużnik pozwany nie stanie. Ten postępek na różnych miejscach różnie zachowują.*

³⁶ Rodzi się pytanie, czy w związku z tym nie należałoby mówić o miejskich prawach sądowych a nie o miejskim prawie sądowym.

³⁷ O niedocenianiu roli terytoriów polskich w rozwoju prawa niemieckiego pisaliśmy na innym miejscu, zob. Z. Rymaszewski, *O prawie miejskim w średniowiecznej Polsce*, (w:) *Wielkie miasta. Czynniki integrujące i dezintegrujące*. Łódź, 17–19 maja 1994, t. I, Łódź 1995, s. 26–33. Jeszcze w roku 1735 zwracano się do króla o wykładnię autentyczną w kwestii prawa reprezentacji wśród krewnych bocznych, zob. Z. Rymaszewski, *Trzy wyroki sądów zadwornych w kwestii prawa reprezentacji wśród krewnych bocznych w miejskim prawie spadkowym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Prawo XXX, Nauki Humanistyczno-Społeczne, zesz. 218, 1990, s. 83–97.

³⁸ Zob. np. opinię o sędziach poznańskich W. Maisla. Jego zdaniem funkcje sądowe w średniowieczu pełnili rzemieślnicy, a nie juryści. W. Maisel, *Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego*, Wrocław 1964, Wstęp, s. XI–XII.

Na marginesie warto przypomnieć o plebejskim pochodzeniu woźnych w sądach prawa ziemskiego, zob. Z. Rymaszewski, *W kwestii pochodzenia społecznego woźnych sądowych w średniowiecznej Polsce*, (w:) *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane prof. Juliuszowi Bardachowi w 90-lecie urodzin*, Warszawa 2004, s. 323–336, zwłaszcza strona ostatnia.

5. Podstawa źródłowa

Podstawę źródłową naszych badań nad aresztem stanowią głównie miejskie księgi sądowe, informacje podane przez Groickiego, wilkierze miast i ortyle magdeburskie³⁹.

Tylko ogłoszone drukiem miejskie księgi sądowe były przez nas badane. Postulat, by korzystać również z materiałów rękopiśmien-nych, metodologicznie słuszny, praktycznie jest nie do zrealizowania przez jednego badacza⁴⁰. To jest zadanie dla zespołu badaczy.

Przebadaliśmy łącznie 32 księgi z epoki średniowiecza, o czym informuje wykaz zbadanych ksiąg⁴¹. Ważnym punktem odniesienia są dzieła Groickiego, zwłaszcza *Tytuły prawa majdeburskiego*⁴². Wprawdzie niewiele uwagi poświęca postępowaniu aresztowemu nieprocesowemu, za to szczegółowo omawia proces aresztowy

Brak informacji o areszcie w księgach małych miast jak Kamionka, Wąwolnica, Chełmno (sąd przedmiejski), młode miasto Gdańsk⁴³. Brak ich także w zbiorach formularzy⁴⁴.

³⁹ Godzi się w tym miejscu przypomnieć uwagi S. Estreichera, że niewiele jest oryginalnych tekstów ortyli magdeburskich słanych do Polski oraz że dysponujemy odpisami, w których treść została znacznie skrócona. Zwykle pomijano treść pytań, pozostawiając odpowiedź zawierającą zasadę prawną. S. Estreicher, *Nieznane teksty ortyli magdeburskich*, (w:) *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1928, s. 113.

⁴⁰ Taki postulat zgłaszają autorzy artykułu recenzyjnego Maciej Mikula i Wacław Uruszczak, pt. *Nowe studium o staropolskim wymiarze sprawiedliwości. Uwagi w związku z pracą Z. Rymaszewskiego, Z badań nad organizacją sądów prawa polskiego w średniowieczu*. *Woźny sądowy*, CPH, t. LXI, 2009, zesz. 1, s. 356.

⁴¹ Patrz tabela 1.

⁴² Z niego głównie czerpie K. Bukowska. Cały punkt *Postępowanie zabezpieczające* został wzięty z Groickiego, o czym zresztą Autorka lojalnie informuje w odsyłaczu 53. Zob. *Historia II*, s. 426. B. Groicki, *Tytuły...*, s. 120–144.

⁴³ Dodać można jeszcze następujące pozycje: J. Przeracki, *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Nowego Miasta Torunia z lat 1444–1457*, (w:) *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 2, Toruń 1996, *Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej, 1481–1559*, oprac. Anna Sochacka i Grzegorz Jawor, Lublin 2009.

⁴⁴ Np. R. Taubenschlag, *Formularze czynności prawnoprywatnych w Polsce XII i XIII w.*, SHPP t. XII, z. 3, *Liber formularum*, AKP, t. 1.

6. Ramy chronologiczne

Ramy chronologiczne tworzą daty chronologiczne polskiego średniowiecza. W istocie stanowią je daty graniczne opublikowanych ksiąg sądowych, czyli generalnie druga połowa XIV w. do końca wieku XV, poszczególnych z rzadka do połowy XVI w. Dla poszczególnych miast te granice są różne, co ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Ramy chronologiczne
– daty graniczne opublikowanych ksiąg sądowych

Lp.	Obszar	Wiek XIV II poł.	Wiek XV I poł.	Wiek XV II poł.	Wiek XVI I poł.
1	Kraków	1369–	1442		
2	Lwów	1382 –	1448		
3	Przemyśl		1402–	1452	
4	Poznań	1398–			1506
5	Nowy Toruń	1387–	1450		
6	Stary Toruń	1363–		1479	
7	Płock			1489–	1517
8	Nowa Warszawa		1416–	1485	
9	Stara Warszawa		1427–		1527
10	Młp. Dekrety SN			1456–	1511*

* Kraków, poz. 1–7, Lwów, poz. 11–12, Przemyśl, poz. 17–18, Poznań, poz. 19–23, Nowy Toruń, poz. 25, Stary Toruń, poz. 26–29, Płock, poz. 24, Nowa Warszawa, poz. 30, Stara Warszawa, poz. 31–32, Dekrety SN, poz. 9–10. W szeregu ksiąg jest sporo luk czasowych. Na przykład w *Liber act. Crac.* brak wpisów z lat 1360, 1365, 1369, 1371–1374 (zob. *Wstęp* do wydawnictwa, s. 2). W księdze ławniczej Nowej Warszawy brak wpisów z lat 1466–1468 (lub 1469), 1474–1475 (zob. *Wstęp*, s. XIV).

Pomijamy tu księgi ze sporadycznymi wzmiankami o areszcie (np. z Biecza, Drohobycza). Generalnie stwierdzić należy, że zazwyczaj księgi sądowe dokumentują tylko drobny wycinek czasowy. To niewątpliwý mankament, utrudniający w poważnym stopniu